

SECTION 12

AGRICULTURAL SCIENCES AND FOOD

УДК 94:63 (477)(092)

DOI: <https://doi.org/10.64076/GQP-06.06.2026.013>

Божкова Г. Л.

к.і.н., доцент кафедри українознавства та суспільних наук

Миколаївський національний аграрний університет

<https://orcid.org/0009-0009-2090-9098>

**ДІЯЛЬНІСТЬ АКАДЕМІКА В. І. РОТМІСТРОВА ТА ЙОГО ВПЛИВ
НА РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ АГРАРНОЇ НАУКИ**

Анотація: висвітлюється діяльність академіка В.І. Ротмістрова як одного із фундаторів науки про богарне (сухе) землеробство на Півдні України. Дослідження Ротмістрова заклали теоретичну базу для успішного ведення сільського господарства в умовах посушливого клімату.

Ключові слова: сільське господарство, агрономічна наука, богарне землеробство, дослідження.

На початку червня 2026 року вітчизняна агрономічна наука відзначає ювілей – 160 років з дня народження академіка Володимира Ротмістрова, вченого-агронома, який увійшов в історію нашої науки як один із засновників та дослідників науки про сухе, або богарне землеробство, яке вивчає можливості для ведення ефективного сільського господарства в умовах посушливого клімату без використання штучного зрошення.

В травні 2025 р. ООН представила Глобальну доповідь про продовольчі кризи, яка висвітлила шокуючі факти про масштаби нестачі продовольства та голоду в світі. За даними ООН, в 2025 р. майже 300 млн людей опинилися на межі фізичного виживання внаслідок зміни клімату, збройних конфліктів та економічної нестабільності [1]. Зміна клімату є одним із загрозливих факторів для економіки та рівня продовольчої безпеки України, адже у нас потепління відбувається ще більш високими темпами, ніж в

середньому по планеті. Тому сьогодні, в умовах екстремальних кліматичних змін, саме богарне землеробство перетворилося на один із ключових чинників сталого сільськогосподарського розвитку України.

У лісостеповій та степовій зонах півдня та сходу України богарне, або беззрошувальне землеробство є традиційним видом рільництва і аграрної культури. Богарне землеробство було основою розвитку трипільської культури доби енеоліту (IV-III тис. до н.е.), скіфів-орачів, та скіфів-землеробів раннього залізного віку, про яких згадує Геродот в своїй «Мельпомені» – четвертій книзі «Історії», землеробської культури східних слов'ян. До ХХ ст. беззрошувальне землеробство було домінуючим в Україні. В сучасних умовах, викликаних змінами клімату, руйнацією зрошувальних систем та бойовими діями (наприклад, підрив в 2023 р. Каховської дамби) південний регіон України знову повертається до беззрошувального землеробства та проводить адаптацію сільськогосподарських культур до обмеженої кількості опадів.

Проблема ведення землеробства в посушливих умовах активно вивчалася багатьма поколіннями агрономів, серед яких – природодослідник, розробник методики точних наукових досліджень в землеробстві, академік В.Г. Ротмістров.

Після закінчення курсу Київського університету, в 1882 р. на Дербчинському дослідному полі, на Поділлі розпочинається науково-дослідна робота Володимира Ротмістрова. В 1894 р., будучи вже досвідченим та авторитетним природодослідником, агрономом, він зайняв посаду директора Одеського дослідного поля. На цій посаді, в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. вчений вивчає водний режим ґрунтів, проводить дослідження явища посухи, розробляє комплексний підхід до її запобігання не тільки прийомами агротехніки, але й методами меліорації. Ротмістров обґрунтовує доцільність створення ставків та водоймищ, обсадження захисними лісосмугами полів та посівів. Свій багаторічний науковий досвід дослідник узагальнив у фундаментальній праці «Сутність посухи за даними Одеського дослідного поля», яка була опублікована в 1911 р. і відразу ж викликала жваву дискусію серед фахівців [2].

В праці автор зазначає, що тема посухи та методи боротьби із нею надзвичайно актуальна та відносно мало досліджена. Він ретельно розбирає методики боротьби із посухою, розроблені А. А. Шишкіним, П.І. Костичевим і П.Ф. Бараковим, та, на основі своїх практичних

дослідів на базі Одеського дослідного поля, заперечує деякі твердження своїх попередників [3, с. 11].

Зокрема, стверджує, що для малосніжної та безсніжної зими Південної України питання накоплення снігу на полях є малоефективним. Академік Ротмістров не бачив практичної користі від методу глибокого рихлення ґрунту. Він зауважив, що на Одеському дослідному полі було проведено понад 1000 дослідів щодо впливу глибини оранки як під озимі, так і під ярові посіви, але залежності врожаю від глибини оранки виявлено не було, так само не було підтверджено й більшу вологість ґрунту. Також Ротмістров висловив своє переконання, що додаткове збагачення чорнозему Півдня добривами, зокрема гноєм, може привести до погіршення врожаю [3, с. 11-12].

Скептичним є ставлення вченого до насадження лісів в степній зоні як до методу боротьби із посухою. Він схиляється до думки, що ліси, навпаки, висушують ґрунти. Ротмістров вважає, що самим оптимальним методом деревних насаджень для боротьби з посухою є не густі ліси, а однорядні або дворядні насадження [2, с. 14]. Академік Ротмістров переніс увагу з опису природних умов на дослідження фізіології тварин та механізму збільшення та збереження вологості ґрунту. Він визначав посуху як бездощовий період (від 10 днів і більше), достатньо довгий для того, щоб та волога, яку засвоює рослина в кореневому шарі ґрунту була повністю витрачена.

На півдні посуха часто супроводжується високою температурою (як мінімум на 2-3 °C вище за середні показники за минулі роки) та, відповідно, низькою вологістю повітря. Посухи в степовій зоні, як правило, відмічаються раз на 2-3 роки, в зоні лісостепу – раз на 3-4 роки. Посуха викликає зниження врожаю, як мінімум на 20-25% від норми. Під час роботи на Одеському дослідному полі в період між 1894 та 1917 рр., вчений проводив унікальні дослідження водного режиму південних чорноземних ґрунтів, що в результаті дозволило краще зрозуміти механізм та специфіку накопичення та збереження вологи. Головну причину загибелі або зниження показників врожаю Ротмістров бачив не у випаровуванні вологи рослинами, а у її недостатності в ґрунті. Кращими методами боротьби проти посухи вчений вважав правильну агротехніку, направлену на накопичення та затримання вологи в ґрунті, меліорацію та створення лісосмуг навколо полів.

Наукова спадщина академіка В.Г. Ротмістрова налічує близько сотні праць, із яких 36 публікацій присвячено дослідженню сухого

землеробства. Найбільш фундаментальною серед них є згадана вище робота «Сутність посухи за даними Одеського дослідного поля», яка витримала два видання – в 1911 та в 1913 рр. і незмінно користувалася увагою фахівців. Результати багаторічних досліджень кореневих систем лягли в основу праці «Коренева система у однолітніх культурних рослин» (1910 та 1927 рр.), монографія «Методика польового досліджу» (1905 та 1912 рр.) стала настільною книгою для багатьох поколінь агрономів [4].

Сьогодні ми згадуємо академіка В.Г. Ротмістрова як вченого світового рівня, одного із дослідників, що заклали теоретичну базу для успішного та ефективного ведення сільського господарства в посушливих регіонах, зокрема – на півдні України. Його дослідження дозволили краще зрозуміти природу і механізм впливу посухи на землеробство та зменшити ризики, пов'язані із цим руйнівним природним явищем.

Abstract: the work of academician V.I. Rotmistrov is highlighted as one of the founders of the science of rain-fed (dry) agriculture in Ukraine. Rotmistrov's research laid the theoretical basis for successful agriculture in arid climates.

Keywords: agriculture, agronomic science, rain-fed agriculture, dry farming, research.

Список літератури

1. Масштаби голоду в світі зростають шостий рік поспіль. Новини ООН. URL.: <https://news.un.org/ru/story/2025/05/1464391>
2. Ротмістров Володимир Григорович (1866 – 1941): учений-агроном, фундатор дослідної справи в Україні (до 150-віччя з дня народження). URL.: <https://library.udau.edu.ua/koristuvachu/imena-velikih-i-neznanih/imena-velikih-i-neznanih/rotmistrov-volodimir-grigorovich-18661941-uchenij-agronom-fundator-doslidnoi-spravi-v-ukraini-do-150-richchya-vid-dnya-narodzhennya.html>
3. Сутність посухи за даними Одеського дослідного поля (на рос.). Одеса. Типографія С.Н. Скарпато. 1911. 66 с.
4. Методика польового досліджу. Зі звіту Одеського дослідного поля за 1903 р. Одеса. 1910. 78 с.